

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Doktori Tézisek

Szemethy Tamás

**A magyarországi új arisztokraták társadalmi
helyzete 1711-től 1799-ig**

Történelemtudományi Doktori Iskola, vezető: Prof.

Dr. Sonkoly Gábor DSc, egyetemi tanár

Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program,
vezető: Prof. Dr. Kövér György CMHAS, professor
emeritus

A bizottság elnöke: Prof. Dr. Csorba László DSc,
egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. habil. Fazekas István
PhD, egyetemi docens, Dr. habil. Forgó András
PhD, egyetemi docens

A bizottság titkára: Dr. Szilágyi Adrienn PhD,
tudományos munkatárs

A bizottság további tagjai: Prof. Dr. Poór János DSc,
nyugalmazott egyetemi tanár

Dr. Mihalik Béla PhD, tudományos munkatárs
(póttag)

Dr. habil. Krász Lilla PhD, egyetemi docens (póttag)

Témavezető neve: Dr. habil. Szijártó M. István DSc,
egyetemi docens

Budapest, 2019.

A kutatás témája és előzményei

Dolgozatomban az 1711 és 1799 között magyar báróvá és gróffá emelt személyekkel foglalkoztam kizárva azokat, akik már származásuk szerint főnemesek voltak, azonban a vizsgált időszakban további rangemelést nyertek. A 18. századi világi elit kutatása iránt az érdeklődésemet alapvetően az keltette fel, hogy a vizsgált korszakkal kapcsolatban több helyen mind a kortársaktól, mind pedig a későbbi korok kutatóitól azt olvashatjuk, hogy a század végére a magyar főnemesség „felhígult”.

Ezt az elképzelést erősítette, hogy valóban volt a korszakban több olyan személy – például Grassalkovich Antal vagy Koller Ferenc – akik valóban udvarközei szolgálatuknak köszönhetően jelentős vagyonukat, így a nem túl tehetőes köznemesi szintről egy emberöltő alatt Magyarország leggazdagabb főurai közé emelkedhettek.

A témával kapcsolatban bár több helyen is olvashatjuk a fent említett sztereotip megközelítést – például Wellmann Imrénél vagy R. Várkonyi Ágnesnél – valójában nem történt még meg eddig a nevezett csoport szisztematikus vizsgálata. Jelen dolgozatomban ezt a hiányosságot igyekeztem pótolni.

A felhasznált források és szakirodalmi munkák

Kutatásom alapforrása a Királyi Könyvek volt, melybe elméletileg minden főnemesi címadományt be kellett vezetni a 18. század folyamán. Korábban Pálmány Béla és kutatócsoportja összeállította azoknak a személyeknek a névsorát, akik a vizsgált

időszakban bárói vagy grófi címadományban részesültek. Kutatásukhoz a Királyi Könyveken túl más kiegészítő forrásanyagot is felhasználtak. A Királyi Könyvek alapján összeállított listámat az említett jegyzékkel összevetve kiderült, hogy az eltérés minimális, így sikerült összeállítanom a csoport tagjainak a névsorát.

A levéltári források körét tovább bővítve néhány esetben sikerült érdemi új információkat feltárnom a családi levéltárakban fellelhető anyagok alapján, ezen kívül pedig átnéztem a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának A 35-ös és A 39-es állagát, amelyekben a főnemesi címadományért benyújtott iratokat őrzik. Mivel ezekben az állagokban viszonylag kevés új információt találtam, így a vizsgálatba bevontam az egyes személyekre vonatkozó egyéb levéltári iratokat a Ráday Levéltárból és Budapest Főváros Levéltárából.

A magyarországi levéltári állomány anyagait az Osztrák Állami Levéltár iratainak vizsgálatával egészítettem ki, ahol a tanácsosi kinevezésekre, az öspróbákra, a hagyatéki leltárakra, és a katonai nyilvántartásokra koncentráltam.

A levéltári kutatást az alapvető genealógiai szakirodalom és a vizsgált személyeket érintő helytörténeti munkákkal egészítettem ki. Néhány kivételes esetben előfordult, hogy a rangemelésben részesült személyről vagy annak családjáról monográfia íródott, így Kray Pálra vagy Vay Miklósról vonatkozóan terjedelmes és alapos munkák segítettek a kutatásomat, azonban több esetben a felemelt személyek alapvető életrajzi adatait is nehéz volt megtalálnom.

Az alkalmazott módszer

Kutatásom során a prozopográfia módszerét alkalmaztam, melynek segítségével előbb összegyűjtöttem a vizsgált 91 személyre vonatkozó alapvető életrajzi adatokat, majd elvégeztem ezek elemzését. A dolgozatomhoz függelékként csatoltam azokat az adatközlő táblázatokat, melyekben egy-egy személyre vonatkozóan szerepeltetem a nemesi előnevüket, a születési és halálozási dátumukat és helyüket, a rangemelésük időpontját, a szüleik nevét és lehetőség szerint alapvető életrajzi adataikat, a birtokaikat, az általuk befutott karriert és a címeiket, valamint a gyermekeiket és lehetőség szerint a rájuk vonatkozó alapvető életrajzi adatokat.

Ahhoz, hogy megállapítsam, hogy a korábban említett „felhígulás” valóban megtörtént-e a század folyamán, a vizsgált 91 főt több csoportra osztottam. Egyrészt elkülönítettem a 63 bárót a 28 gróftól, másrészt az így kapott csoportokat is tovább bontottam hivatalnokokra és katonabárókra. A hosszú, közel egy évszázados időszakot két részre osztottam. A katonáknál határvonalként a Mária Terézia Rend 1758-as megalapítását jelöltem ki, míg a hivatalnokok esetében – Szijártó M. István és Cserpes Tünde eredményeire alapozva – az 1770-es évet tekintettem cezúrának.

A vizsgálat főbb pontjai

Dolgozatomban kísérletet tettem arra, hogy elkülönítsem a tipikus és atipikus pályáíveket bejárt személyeket. Ennek megfelelően mind a katonák, mind pedig a hivatalnokok csoportjában igyekeztem megállapítani, hogy jellemzően karrierjük mely pontján sikerült eljutniuk a felemelt személyeknek a magyar főnemesi címük megszerzéséig.

Vizsgálatom központi kérdése a század folyamán megfigyelhető „felhígulás” jelensége volt, amelyhez kapcsolódóan nem csak a karrieríveket elemeztem, hanem megvizsgáltam azt is, hogy sikerült-e a csoport tagjainak akkora vagyokra – elsősorban birtokállományra – szert tenniük, amely tartósan lehetővé tette, hogy családjuk főnemesi életmódot élhessen.

H. Balázs Éva nyomán megállapítottam, hogy az egyes személyek mely vármegyékhez, tágabb értelemben véve pedig mely országrészhez köthetők. A korábbi kutatási eredmények alapján a nyugati országrészből származó személyeknek többségben kellett volna lenniük a vizsgált csoportban.

Az uralkodói kegyben részesült személyeknek a régebbi eredetű főnemesség általi elismertségét is vizsgáltam. Ehhez alapvetően a felemelt személyek és gyermekeik házastársait tekintettem át. Feltételezésem szerint az új arisztokrata családok közül a legjelentősebbeknek sikerült tartósan a magyar elit részévé válniuk, amelyhez a sikeres házassági stratégiájuk is hozzásegítette őket.

Az eredmények

1. A 18. századi társadalmi elit vizsgálatához szükséges volt az alkalmazott fogalmak pontos definiálása, így munkám egyik eredményének azt tekintem, hogy pontosan meghatároztam az „új arisztokraták” fogalmának jelentését. Ennek alapján lehetővé vált az elit egy részének lehatárolása és elemzése.

2. A munkám során a prozopográfia módszertanát alkalmaztam, amely lehetővé tette az említett társadalmi csoport jellemzőinek szisztematikus összegyűjtését és vizsgálatát. Ugyanakkor dolgozatomban törekedtem arra, hogy megvilágítsam a módszer buktatóit, illetve lehetőség szerint esettanulmányok keretében próbáltam árnyalni az új elitről kialakított képet.

3. A prozopográfiai elemzés lehetővé tette, hogy a hivatalnokok és a katonák esetében megállapítsam, hogy melyek voltak azok az elemek, amelyek tipikusan jelen voltak a rangemelésben részesült személyek karrierjében. Jellemzően elmondható, hogy a vizsgált csoport tagjai a megyei szinten túllépve országos hivatalt viseltek, illetve a katonák esetében főtisztok voltak, és alapvetően több évtizedes szolgálati idő után jutottak el a főnemesi rangemelésükig.

4. Munkám során az is kiderült, hogy az esetek többségében nem elegendő pusztán a bejárt karrierívet figyelembe vennünk ahhoz, hogy megértsük hogyan jutott el valaki a magyar főnemesség körébe, hanem ezen túlmenően meg kellett vizsgálni a felmenői karrierjét, a

birtokvagyonát, de sok esetben az oldalági rokonok vagy éppen a főnemesi anya vagy feleség lehetett a kulcs a kérvény pozitív elbírálásához.

5. A rangemelési politikát vizsgálva hangsúlyos elemnek bizonyult a felemelt személyek felekezeti hovatartozása. Kijelenthető, hogy 1711 és 1780 között III. Károly és Mária Terézia nem adott magyar főnemesi címet protestáns köznemeseknek, míg II. József uralkodása alatt csak egy katolikus személy szerepelt a bárók között, a többiek mind protestánsok voltak. Megállapítható az is, hogy II. Lipót és I. Ferenc nem tért vissza a II. József előtti diszkriminatív rangemelési politikához.

6. A bárói és grófi cím közötti különbség kapcsán elmondhatjuk, hogy az utóbbi magasabb presztízsét jelezte, hogy Dessewffy József 1754-es címadományáig köznemesek csak két lépcsőben emelkedhettek a grófok közé. Illetve láthatóvá vált az is, hogy Fekete György volt az első olyan köznemes, aki úgy lépett a főnemesség magasabb szintjét jelentő grófok közé, hogy családjának korábban nem volt főnemesi ága.

7. A század folyamán az udvari politika részét képezte, hogy a monarchia számára hasznos szolgálatot tevő embereket láthatóbbá tegye, illetve hogy a különböző hivatalokba arra alkalmas személyeket ültessen. Ennek egyik eszköze volt a Mária Terézia Rend és a Szent István Rend létrehozása. Bár mindkét kitüntetés lehetővé tette a birtokosa számára, hogy bárói címet nyerjen, vizsgálatomból kiderült,

hogy ez csak az örökös tartományi bárói címre vonatkozott, a magyar bárói cím esetében a költségeket továbbra is meg kellett fizetnie a kérvényezőnek, bár az esetek többségében fontos hivatkozási alap lehetett a kitüntetés megléte.

8. A bitokvagyon vizsgálata kapcsán megállapítható, hogy az 1758 után felemelt katonák rendelkeztek a legszerényebb birtokállománnyal, ugyanakkor az egész csoportot nézve jellemzően a birtokos köznemesség tagjai közül kerültek ki a magyar főnemesség új tagjai.

9. H. Balázs Éva munkája nyomán megvizsgáltam, hogy az egyes régiókhoz kötődő személyek milyen arányban jelentek meg az új arisztokraták között. A három vizsgált régió (nyugat, kelet, horvát-szlavón területek) közül a nyugati és keleti országrész közel azonos arányban képviseltette magát, ami azt feltételezi, hogy a század folyamán a kelet-magyarországi családok is egyre nagyobb mértékben igyekeztek integrálódni az udvarhű politikai elitbe. Ezen kívül a horvát-szlavón területekről kikerült személyek kapcsán elmondható, hogy elsősorban Mária Terézia uralkodásának második fele kedvezett a felemelkedésüknek.

10. A házassági stratégiák elemzése kapcsán elmondható, hogy a hagyományos elithez „legközelebb” mind a rangemelték, mind pedig a gyermekeik esetében az 1758 előtt felemelt katonák voltak, ezzel még a korszak grófjainál is zártabb csoportot alkotva.

11. A vizsgált időszakban összesen 76 köznemesi családból került ki az a 91 személy, aki a magyar arisztokráta közé léphetett, azonban, ha a főnemesi ág fennmaradását vizsgáljuk megállapítható, hogy csak 54 olyan család volt, amely több generáción keresztül fennmaradt, és korábban nem rendelkezett főnemesi ággal, így ténylegesen új famíliának számított a magyar főrendek között. Ez jóval szerényebb szám, mint amit a vonatkozó szakirodalmi munkákban eddig olvashattunk.

11. Dolgozatomban három atipikus személy esetével részletesebben is foglalkoztam. A rájuk vonatkozó három esettanulmány lehetőséget teremtett arra, hogy az alapvető életrajzi adatokból kiolvasható következtetéseken túl további megállapításokat tegyek.

(a) A részletes elemzés elvégzése után sem egyértelmű, hogy pontosan mi készíthette a csoport egyetlen kereskedőként tevékenykedő tagját, Horváth Mihályt arra, hogy bárói címért folyamodjon, ugyanakkor önmagában már az is előre lépésnek számít, hogy megállapítást nyert, hogy a görög kereskedők közül ő nyitotta meg azoknak a személyeknek a sorát, akik sikerrel folyamodtak magyar főnemesi címért a bécsi udvarban.

(b) Luzsénszky István László esetén keresztül a klienspatrónus viszony jelentőségét sikerült szemléltetnem. Ez az a terület, amelyet a későbbiekben új források bevonásával érdemes lenne alaposabban megvizsgálni, hiszen a főként

magánlevelezések alapján kimutatható kliens-patrónusi kapcsolat nélkül a feltörekvő köznemesek jóval nehezebben tudtak volna érvényesülni a bécsi udvarban.

(c) Chiolich György Farkas életútja az alapvető biográfiai adatok alapján szokványos főpapi pályának tűnhetne, azonban néhány elem különlegessé tette a pályáját. Egyrészt Luzsénszkyval szemben ő csak egyedül nyerte a világi főnemesi címét, amely azért furcsa, mert római katolikus püspökként eleve főrendnek számított. A kutatás kapcsán kiderült, hogy Chiolich vélhetően egy jelentős kereskedő família törekvő és nagyhatalmú tagja volt, aki igyekezett minden lehetőséget megragadni arra, hogy befolyását növelje, így a magyar bárói címre való igénye egy fokkal érthetőbbé vált.

12. Összességében elmondható, hogy a 18. századi világi elit „felhígulására” vonatkozó elképzeléseket sikerült árnyalni kutatási eredményeimmel. Megállapítást nyert, hogy a korábban feltételezettnél kevesebb személy juthatott be a magyar főnemesség soraiba, illetve láthatóvá vált az is, hogy a sikeres címadományhoz összetett feltételrendszernek kellett megfelelni, amely kiterjedt az udvarnak végzett szolgálatok mellett (vagy azok helyett) a felmenők és rokonok érdemeire, a vagyoni helyzetre, a házastársak társadalmi helyzetére vagy éppen a felekezeti hovatartozásra is.

Publikációk

1. Szemethy Tamás: Rangemelésben részesült új főrendek a 18. században. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. szerk.: Dobszay Tamás et al. Budapest, Argumentum, 2014. 299-317.
2. Szemethy Tamás: A levélküldés nehézségei a lengyel örökösödési háború dél-itáliai frontján. Korall. 2016. 63. 110-129.
3. Szemethy Tamás: Honosított főnemesek a 18. századi Magyarországon. In: Szijártó M. István (szerk.), Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2017. 49-73.
4. Szemethy Tamás: A 18. századi magyarországi új arisztokraták prozopográfiai vizsgálata. In: Személyiség és történelem. szerk.: Vonyó József. Pécs, Kronosz, 2017. 202-220.
5. Szemethy Tamás: Hogyan lett Michael Mandukából báró Horváth Mihály? Egy 18. századi görög kereskedő a magyarországi új arisztokraták között. Aetas. 2017. 4. szám. 111-132.
6. Szemethy Tamás: A patrónus-kliens viszony jelentősége Luzsénszky István László felemelkedésében. In: KorájúkorÁSZ 3. szerk: Vajnági Márta et al. Budapest, ELTE BTK, 2016. 55-78.
7. Szemethy Tamás: Görög kereskedők beilleszkedési nehézségei a 18. századi Magyarországon. In: Mozgás és átalakulás. Rendi társadalom - Polgári társadalom. 30. szerk: Halmos Károly, Kovács Janka, Lászlófi Viola. Budapest, HIK, 2018. 125-137.